

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(غیردولتی-غیرانتفاعی)

دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام
دانشکده: علوم سیاسی اجتماعی و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ اسلام

عنوان:

باز مرجعیت باورها و ارزشهای جاهلی در سه دهه**اول پس از رحلت رسول خدا(صلی الله علیه وآله****وسلم)**

استاد راهنما:

دکتر محسن الویری

استاد مشاور:

خانم دکتر امیری

نگارش:

زهرا محلوچی

خرداد 1389

تقدیم

به ابوذر غفاری از اولین شهیدان راه مقابله با احیای

ارزش های جاهلی

تشکر و قدردانی

باتشکر و سپاس از خداوند متعال که فرصت تحصیل در این دانشگاه و درک اساتید بزرگوار را فراهم کرد. در آغاز شایسته است تشکری ویژه از تمامی اساتید گروه تاریخ به پاس قدردانی از زحماتشان در این چند سال به عمل آورم. همچنین از استاد راهنما دکتر الویری به پاس راهنمایی های ارزنده شان قدردانی می کنم. از خانم دکتر امیری هم که در امر مشاوره وقت گذاشتند متشکرم. از اساتید داور که قبول زحمت فرمودند و داوری این پایان نامه را پذیرفتند، کمال تشکر را دارم. در پایان از تمامی کسانی که در امر آموزش و پژوهش این دانشگاه فعالیت دارند نیز تشکر می نمایم. امیدوارم که همگی بزرگواران این جانب را از راهنمایی های ارزشمند خود بهره مند فرمایند.

زهرة محلوجی - 1389

چکیده

رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) در جامعه ای به رسالت مبعوث شد که باورها و ارزشهای مخالف عقل و فطرت و برگرفته از جهل بر آن حاکم بود. قریش با استفاده از این باورها و ارزشها مرجعیت جامعه را از آن خود کرده بود. قریش با معیار قرارداد دو ارزش حسب و نسب و ثروت نظام اجتماعی دور از عدالتی را اداره می

کرد. رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) اماموریت یافتند تا باورها و ارزش های جاهلی را اصلاح کند و نوع اسلامی آن را جایگزین نماید. این امر با ایستادگی قریش که در حال ازدست دادن قدرت و مرجعیت خود بود مواجه شد. سرانجام اقدامات رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) با بهره گیری از دو ابزار قرآن و سیرت نیکو موثر افتاد و قریش تسلیم شد و اسلام را در ظاهر پذیرفت. این تسلیم قریش نوید بخش فروپاشی نظام باورها و ارزشهای جاهلی بود. لیکن پس از رحلت رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) برخی باورها و ارزشهای جاهلی رنگ اسلامی گرفته و احیا شدند. به دنبال آن گروه قریش که از این پس جناح قدرت طلب آن بنی امیه بود، فعالیت خود را برای رسیدن به مرجعیت آغاز کرد و طولی نکشید که قدرت را از آن خود نمود. سوال اصلی این پژوهش این است که چرا برخی باورها و ارزشهای جاهلی پس از مدتی در جامعه مطرح شده و زمینه احیای مرجعیت قریش را فراهم آوردند؟ در پاسخ به این سوال چارچوب مفهومی جامعه شناسانه مورد نظر قرار گرفت. بر این اساس داده های تاریخی سه دوره تاریخی (پیش از اسلام، عصر رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) سه دهه پس از رحلت ایشان مورد واکاوی قرار گرفت. نتیجه به دست آمده این بود که قرار گرفتن حکومت در دست افرادی ناشایست مغرض، وجود رسوبات باورها و ارزشهای جاهلی در جامعه، عناصر تحول نپذیرفته فرصت طلب همراه با اشتغال مسلمانان به فتوح زمینه بازگشت برخی از باورها و ارزشهای جاهلی فراهم کرد و به قرار گرفتن قدرت در دست گروه مرجع پیش از اسلام انجامید.

مفاهیم کلیدی: گروه مرجع، باور، ارزشهای اجتماعی، قریش، رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم)، سه دهه اول پس از رحلت رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم).

فهرست

مقدمه

2	1-1- بیان مساله
2	1-2- موضوع، اهمیت و فایده
3	1-3- پیشینه پژوهش
4	1-4- سوال اصلی
4	1-5- فرضیه
5	1-6- مفاهیم و متغیرها
6	1-7- سوالات فرعی
6	1-8- پیش فرضهای پژوهش
7	1-9- اهداف پژوهش
7	1-10- روش پژوهش
9	1-11- سازماندهی پژوهش
9	1-12- نقد و بررسی منابع

فصل اول : گروه مرجع ، باورها و ارزش های اجتماعی

- 19 1-2- گروه مرجع
- 24 2-2- باور
- 25 1-2-2 ضرورت تغییر
- 26 2-2-2 چگونگی تغییر
- 27 3-2-2 مقاومت در برابر تغییر
- 30 3-2- ارزش های اجتماعی
- 32 1-3-2 اهمیت ارزش ها
- 34 2-3-2 انواع ارزش ها
- 35 3-3-2 تعریف ارزش های اجتماعی
- 38 4-3-2 منشا پیدایش ارزش ها
- 40 5-3-2 دین و ارزش ها
- 44 6-3-2 انتقال ارزش های اجتماعی
- 45 7-3-2 تغییر ارزش ها
- 49 8-3-2 تفاوت و تشابه باورها و ارزش ها
- 51 4-2- کلام پایانی
- 52 5-2- کلامی درباره دوره جاهلی

فصل دوم : قریش ، باورهای جاهلی و ارزش های جاهلی

57 1-3- گروه قریش

57 1-1-3- ویژگی های عمومی قریش

59 2-1-3- هنگامه قدرت قریش

65 2-3- باورهای قریش

67 3-3- ارزش های قریش

69 1-3-3- ارزش حسب و نسب

70 2-3-3- ارزش ثروت

فصل سوم : عصر رسول خدا(صلی الله علیه وآله وسلم)

77 1-4- تشکیل گروه اسلام

77 1-1-4- ویژگی های عمومی گروه جدید

80 2-1-4- هنگامه قدرت رسول خدا(صلی الله علیه وآله وسلم) و مسلمانان

83 3-1-4- رهبری قدرتمند

87 2-4- باورهای اسلامی

91 3-4- ارزش های اجتماعی اسلام

- 94 4-3-1- تغییر ارزش های جاهلی به ارزش های اسلامی
- 94 4-3-1-1- ابزارهای اعمال تغییر
- 95 4-3-1-2- شیوه ایجاد تغییر
- 97 4-3-1-3- موانع پیش روی تغییر

فصل چهارم : بازگشت گروه مرجع پیشین به قدرت و احیای باورها و ارزش های جاهلی متناسب باوضع

حاضر

- 106 5-1- بازگشت گروه مرجع پیشین به قدرت
- 106 5-1-1- خلافت ابوبکر و عمر؛ زمینه ساز احیای مرجعیت قریش
- 115 5-1-2- خلافت عثمان؛ احیای قدرت بنی امیه
- 118 5-2- مساله باورها
- 122 5-3- احیای ارزش های جاهلی
- 123 5-3-1- احیای ارزش حسب و نسب
- 128 5-3-2- احیای ارزش ثروت

فصل پنجم : شیوه های تغییر ارزش ها، علل موفقیت در تغییر ارزش ها، مخالفین؛ انگیزه مخالفت ، شیوه

برخورد با برخورد با آنها

- 135 6-1- شیوه های تغییر ارزش ها
- 135 6-1-1- ممانعت از تفسیر قرآن و شان نزول آیات

- 136 6-1-2- منع نوشتن حدیث
- 139 6-1-3- نشر اخبار و قصص
- 142 6-2- علل موفقیت در تغییر ارزش ها
- 143 6-2-1- خلاء حضور رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) و جانشینان بر حق او
- 145 6-2-2- عناصر تحول نیافته
- 146 6-2-3- بقایای تفکر و عادات جاهلی
- 147 6-2-4- فتوح
- 151 6-3- مخالفان تغییر
- 151 6-3-1- مخالفان
- 153 6-3-2- انگیزه مخالفت
- 155 6-3-3- برخورد با مخالفان
- نتیجه گیری
- 160 7- کلام پایانی

فهرست منابع

- 167 8-1- منابع فارسی
- 172 8-2- منابع عربی

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

مقدمه

(طرح تفصیلی)

1-1- بیان مساله

پیش از ظهور اسلام و شکل گیری حکومت اسلامی در مدینه، باورها و ارزشهای جاهلی شکل دهنده رفتار مردم حجاز بود. اسلام با عدم قبول آن باورها و ارزشها به تغییر آنها همت گماشت. هر چند که در برابر این تغییر، مقاومت‌هایی صورت گرفت اما سرانجام پیامبر(ص) توانست بابه کارگیری آموزه های قرآنی و تدبیر خویش باورها و ارزشهای جدید را در جامعه عرب جایگزین باورها و ارزشهای قبلی نماید و زمینه را برای درراس قرار گرفتن آنها در زمانهای بعد ایجاد نماید.

اما باین وجود حوادث سه دهه نخست پس از رحلت پیامبر(ص) نشان از باقی ماندن ریشه های باورها و ارزشهای جاهلی در بین مردم داشت و در نهایت منجر به مرجعیت یافتن دوباره برخی از آنها گشت. این پژوهش برآن است تا با رویکردی جامعه شناختی چرایی و چگونگی مرجعیت یافتن دوباره برخی از باورها و ارزشهای جاهلی را بررسی نماید.

1-2- موضوع، اهمیت و فایده آن

تغییر و تحول ارزشهای یک جامعه می تواند آسیب هایی جبران ناپذیر به مبانی و اصول آن وارد نماید. حال اگر این تغییر در جوامع دینی و بالاخص در باورها و ارزشهای دینی صورت بگیرد و غیر دین به

نام دین عرضه گردد، دین در معرض خطری جدی قرار خواهد گرفت. آگاهی از عوامل و زمینه های تغییر در باورها و ارزشها در جامعه دینی برای جلوگیری از رویداد آن در موارد مشابه راهگشا می باشد.

در پژوهش حاضر بازکاوی سه دهه اول پس از رحلت پیامبر (ص) و بررسی چرایی و چگونگی تغییر یافتن باورها و ارزشها در آن مرحله تاریخی مدنظر قرار گرفت. از این سه دهه دوره پنج ساله حکومت امیرالمومنین (علیه السلام) به دلیل مطرح بودن باورها و ارزشهای اسلامی در جامعه استثنای شده است و بررسی نشده است. به امید این که بتوان از این پژوهش در جامعه امروزی استفاده کرد.

1-3- پیشینه پژوهش

از آنجا که شناخت عمیق و دقیق تاریخ اسلام و اقدامات پیامبر (ص) در جامعه اسلامی در گرو شناساندن اوضاع جامعه عرب جاهلی پیش از اسلام می باشد، اکثر کتابهایی که در مورد تاریخ اسلام به رشته تحریر درآمده اند به صورتی معطوف به جاهلیت عرب و مسائل پیرامون آن هستند. لذا به تغییر باورها و ارزشهای جاهلی بر اثر ظهور دین اسلام و اقدامات رسول خدا (ص) در این گونه کتابها توجه شده است. اما به دلیل اختلافاتی که پس از رحلت پیامبر (ص) در جامعه اسلامی به خصوص سه دهه اول آن بروز کرد، کتابهای معطوف به آن مقطع با رویکردی مذهبی نگاشته شده و هرگروهی از دید خود به نگارش تاریخ آن زمان پرداخته است. این نگاشته ها با وجود اختلاف های گوناگون در مساله رویکرد به گذشته اتفاق نظر دارند.

تاکنون اثر مستقلی با رویکرد جامعه شناسانه در مورد این سه دهه به نگارش در نیامده است و این پژوهش بر آن است تا با این رویکرد جدید این عصر از تاریخ را دوباره مورد مطالعه و بازکاوی قرار دهد.

1-4- سوال اصلی پژوهش

چرا برخی از باورها و ارزش های جاهلی در سه دهه اول پس از رحلت پیامبر (ص) دوباره مرجعیت یافتند؟ چگونه برخی از باورها و ارزش های جاهلی در سه دهه اول پس از رحلت پیامبر (ص) دوباره مرجعیت یافتند؟

1-5- فرضیه های پژوهش

ریشه های عمیق باورها و ارزشهای جاهلی، تناسب برخی از باورها و ارزش های جاهلی با شرایط پیش آمده پس از فتوح، دورماندن حاکمیت از مکتب اهل بیت (ع) و وجود عناصر تحول نیافته و خواهان بازگشت وضع پیشین سبب شد تا برخی باورها و ارزش های جاهلی در سه دهه اول پس از رحلت رسول خدا (ص) دوباره مرجعیت یافتند.

در سه دهه اول پس از رحلت پیامبر (ص) دو ارزش حسب و نسب و مال اندوزی که در جاهلیت معیاری برای برتری اجتماعی محسوب می شد، با جلوگیری از انتشار شان نزول آیات قرآن و ممنوعیت احادیث نبوی و جایگزین کردن قصص اهل کتاب به عرصه آمد و زمینه بازگشت گروه مرجع پیش از اسلام (بنی امیه) قریش را فراهم کرد.

1-6- مفاهیم و متغیرها:

الف : گروه مرجع : نهایت اینکه گروه مرجع به گروههای اجتماعی اطلاق می شود که افراد را در توسعه و رشد ارزشها، نگرشها، رفتارها و تصورات شخصی خود راهنمایی می کند.¹

---

1. حمید، عضدانلو، آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه شناسی، چاپ اول، نشرنی، تهران، 1384 ذیل گروه مرجع.

ب : بازمرجعیت : بازگشت گروه مرجع پیشین همراه با باورها و ارزشهایش به جامعه .

ج : باور : الگوهای استاندارد شده ادراک و اندیشه در یک جامعه است.²

د : ارزش های اجتماعی : ارزش در اصطلاح جامعه‌شناسی، عقایدی است که افراد یا

گروه‌های انسانی درباره آنچه مطلوب، مناسب، خوب یا بد است؛ دارند.

ه : جاهلی : دوران پیش از اسلام که باور بت پرستی و ارزش های غیرعقلانی در جامعه رواج

داشت.

و : سه دهه اول پس از رحلت پیامبر(ص)

1-7- سوالات فرعی پژوهش :

— تعریف جامعه شناسانه گروه مرجع، باز مرجعیت، باور و ارزش چیست؟

— شاخص ترین باورها و ارزشهای عصر جاهلیت عرب کدامند؟

— چگونه باورها و ارزشهای جاهلی در زمان پیامبر(ص) تحول پیدا کردند؟ ابزار و شیوه کارایشان چه بود؟

— کدام باورها و ارزشهای جاهلی پس از رحلت پیامبر(ص) دوباره به مرجعیت رسیدند؟

— این مرجعیت یافتن مجدد چرا و چگونه روی داد؟

1-8- پیش فرضهای پژوهش :

— گروه مرجع با باورها و ارزشهای اجتماعی خود در جامعه نقشی موثر دارند.

— پیش از اسلام باورها و ارزشهایی در جامعه عرب وجود داشت که ریشه در حقیقت نداشتند.

---

2. علیرضا، شایان مهر ، دائرة المعارف علوم تطبیقی علوم اجتماعی، چاپ اول ، کیهان ، تهران ، 1377، ذیل باور.

– پیامبر(ص) برای تغییر باورها و ارزشها اقداماتی انجام داد.

– پس از رحلت پیامبر(ص) برخی از باورها و ارزشهای پیش از اسلام دوباره مرجعیت یافتند.

1-9- اهداف پژوهش

سه دهه اول پس از رحلت پیامبر(ص) دورانی حساس در تاریخ اسلام است. بسیاری از اقوال و افعال مسلمانان درگرو برداشتهای متفاوت از آن مقطع تاریخی است. در نتیجه باز خوانی آن عصر حساسیت برانگیز در چارچوبی جدید می تواند درگشودن فضاهایی نو برای تحلیل های تاریخی راهگشا باشد. ضرورت بازشناسی آن مقطع تاریخی در عصر حاضر پاسخ به نیازهای جامعه در جهت چگونگی بهره گیری از باورها و ارزش ها انقلاب اسلامی و جلوگیری از احیای باورها و ارزشهای پیش از آن است.

1-10- روش پژوهش

بازمرجعیت را به روش های مختلف می توان بررسی کرد. یکی از این مباحث قانونمندی تاریخ است که جزء مباحث فلسفه تاریخ به حساب می آید. با توجه به ابهامات فراوانی که در فلسفه تاریخ درباره مباحث تاریخی وجود دارد، تصمیم بر آن شد که در این رساله از روش میان رشته ای استفاده شود. از این میان نظریه های جامعه شناختی که به جهت گرایش به شناختن جامعه از یک سو و ارتباط تاریخ با جامعه از سوی دیگر از کارایی بیشتری برخوردارند، مورد توجه قرار گرفت. استفاده از نظریه های جامعه شناسی قدرت تحلیل حوادث تاریخی را بالا می برد و ابزار لازم را در اختیار محققین قرار می دهد. وجود ارتباطی این گونه بین تاریخ و جامعه شناسی پژوهشگر این نوشتار را بر آن داشت که در این پژوهش با ابزار علوم اجتماعی به بررسی و تحلیل وقایع سه دهه اول پس از رحلت رسول خدا(ص) اقدام نماید.

از اینرو مطالعه کتب جامعه شناسی در راس قرار گرفت . مطالعه با هدف دستیابی به چارچوبی مفهومی در مورد گروه مرجع ، باورها و ارزشها اجتماعی سازمان یافت . سپس با تدوین مطالب جامعه شناسی مرتبط با موضوع چارچوبی مفهومی مورد نظر شکل گرفته و تدوین شد. رویکرد جامعه شناختی این پژوهش سبب گردید که برخی از باورها و ارزش های اجتماعی تاثیر گذار در جامعه مورد توجه و بررسی قرار گیرند تا بتوان از بالا به بررسی این مقطع تاریخی پرداخت.

پس از سپری کردن این مراحل به جمع آوری داده های تاریخی مرتبط با آن اقدام شد. با چینش آن بر اساس چارچوب مفهومی مورد نظر به تحلیل وقایع اقدام شد. همچنین سعی شد تا حد ممکن از ارائه نظریات شخصی پرهیز شود.

امید است که این پژوهش نوآوری در حوزه تاریخ اسلام به حساب آمده و مورد لطف

صاحب نظران قرار گرفته و آنرا از نظریات ارزشمند خود بهره مند نمایند.

1-11 - سازماندهی پژوهش

بر اساس سوالات فرعی که در قسمت مربوطه بیان شد سازماندهی پژوهش فعلی اینگونه شکل گرفت. فصل اول به توضیح و تبیین مفاهیم گروه مرجع ، باور، ارزش ، براساس منابع جامعه شناسی اختصاص یافت . براساس چارچوب مفهومی به دست آمده در فصل اول فصل های بعدی سامان یافت. فصل دوم به بررسی گروه مرجع و باورها و ارزشهایش در دوره جاهلی مختص شد. گروه قریش در کانون توجه قرار گرفت. سپس در فصل سوم با توجه به ظهور دین اسلام و باورها و ارزشهایش به چگونگی و چرایی تغییر گروه مرجع توجه شد. در فصل چهارم به زمینه های بازگشت گروه مرجع قبلی به قدرت و باورها

وارزشهایی که به جامعه برگشت داده شده اند پرداخته شد. در نهایت در فصل پنجم (پایانی) به چگونگی بازگشت باورها و ارزشهای جاهلی به عرصه و چرایی موفقیت گروه حاکم اختصاص یافت. در قسمت نتیجه گیری با جمع بندی مطالب فصول قبلی و توجه به هدف پژوهش نتیجه حاصل شده از پژوهش بیان شد.

1-12- نقد و بررسی منابع

کلام خدا قرآن که رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) با استفاده از آن توانست منشاء تحولی عظیم در جامعه حجاز گردد، در کانون توجه قرار گرفت. پس از آن استفاده از گنجینه سخنان امیر المومنین علی (ع) در تبیین اوضاع جامعه مورد نظر بود.

لیکن به جهت اینکه پژوهش حاضر به بررسی مقطعی از تاریخ اسلام با گرایش جامعه شناسی می پردازد منابع آن به دو گونه کلی قابل طرح است: منابع جامعه شناسی و منابع تاریخی .

در بخش منابع جامعه شناسی علاوه بر کتاب هایی که به تعریف مفاهیم جامعه شناسی توجه دارند مانند دایره المعارف های جامعه شناسی و... ، کتاب های دیگری که به حوزه جامعه شناسی مربوط می شود، از منابع این پژوهش به حساب می آیند.

مهمترین منبع جامعه شناسی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفت ، کتاب «جامعه شناسی ارزشها» اثر «دکتر پرویز صانعی» است.

دکتر پرویز صانعی در سال ۱۳۱۵ در تهران بدنیا آمد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در مدارس ابن سینا، فیروز بهرام و علمیه به اتمام رساند. سپس به دانشکده حقوق، علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران رفت و با احراز رتبه اول دانشکده به دریافت لیسانس حقوق نایل گردید. آنگاه برای ادامه تحصیل

عازم آمریکا شد و در دانشگاههای کلمبیا و ییل به تحصیل حقوق پرداخت. از دانشکده حقوق دانشگاه کلمبیا درجه فوق لیسانس حقوق تطبیقی گرفت و پس از دریافت فوق لیسانس حقوق از دانشگاه ییل با ارائه پایان نامه مسایل بازپرسی پلیس در ایالات متحده آمریکا به اخذ درجه دکترای حقوق از همین دانشگاه نایل آمد. دکتر صانعی بلافاصله پس از خاتمه تحصیلات خود در آمریکا به ایران بازگشت. مدت 8 سال عضو هیات علمی دانشگاه تهران بود. سپس به دانشگاه ملی (شهید بهشتی) پیوست. پس از مدتی از آنجا خارج شد و به وکالت پرداخت. با دریافت دعوتنامه از موسسه ای در آلمان به آن کشور رفت و به کارهای تحقیقاتی پرداخت و همزمان در چند دانشگاه به تدریس اشتغال داشت. او در حال حاضر به ایران بازگشته و به وکالت مشغول است.

برخی از آثار او عبارتند از:

- 0 - قانون و شخصیت: تحقیقی در روانشناسی اجتماعی ایران، از انتشارات دانشگاه تهران (۱۳۴۴)
- 1 - جامعه شناسی ارزشها، ۱۳۴۷، این کتاب پس از چندین چاپ مجدداً به صورت تکمیل یافته در سال ۱۳۷۲ به چاپ رسید.
- 2 - حقوق و اجتماع، جلد اول، ۱۳۴۷، که در ابتدا بوسیله خود مولف منتشر شد، سپس در سری انتشارات دانشگاه ملی ایران (شهید بهشتی سابق) انتشار یافت و به چاپهای متعدد رسید. این کتاب که اینک تکمیل یافته، بزودی به صورت دو جلد در یک مجلد انتشار می یابد.³

کتاب جامعه شناسی ارزشها اولین بار در سال 1347 به چاپ رسید. سال ها بعد نگارش تکمیل شده آن در انتشارات گنج دانش تهران به چاپ رسید. انتشار مجدد کتاب در سال 1377 با اضافات بسیار و پرداختن دقیق تر به مطالب پیشین پژوهشگر این سطور را برآن داشت که از نگارش دوم کتاب استفاده نماید.

کتاب فوق در 17 فصل تنظیم شده است. نویسنده آن سعی در تطبیق مسائل جامعه شناسی با تحولات انقلاب اسلامی ایران دارد. عناوین فصل های کتاب عبارتند از:

کلیات (تاریخچه جامعه شناسی، دانشمندان و نظرات آنها)، روش تحقیق در علوم اجتماعی، مرزهای جامعه شناسی، ارزشها و جریان های اجتماعی، اجتماعی شدن، گروه های اجتماعی، قشر بندی اجتماعی، سازمان های اجتماعی، خانواده، نهادهای اقتصادی، دین، نهادهای سیاسی، آموزش و پرورش، فرهنگ، ارزش های فرهنگی ایران، تغییر و تحول اجتماعی، انقلاب.

از بین فصل های کتاب چهار فصل برای این پژوهش کارآیی بیشتری داشت که عبارتند از: ارزشها و جریان های اجتماعی، گروه های اجتماعی، دین، تغییر و تحول اجتماعی. از این جهت بیان مطالب این چند فصل در این قسمت ضروری به نظر می رسد.

در فصل ارزش ها و جریان های اجتماعی نویسنده با ارائه تعریف ارزشها، ارزشهای اجتماعی را در هشت مورد طبقه بندی می کند؛ قدرت، دانش، ثروت، احترام، سلامت، مهارت، محبت و تقوی. سپس با توضیح هر کدام از آنها و جایگاهشان در جامعه منابع ارزش ها را معرفی می کند. نهادهای اجتماعی را تامین کننده ارزشها می داند. او می گوید که انسان ها با استفاده از منابع و از طریق نهادها در جستجوی

ارزش ها هستند و در جریان اجتماعی شدن است که به این ارزش ها دست می یابند.⁴ پس از آن به تفکیک متولی انتقال هر کدام از ارزشهای هشتگانه را معرفی می کند. مانند این که انتقال دهنده ارزش تقوی را مساجد و مدارس مذهبی است.⁵

سپس به پنج ارتباط اجتماعی که منجر به رسیدن ارزش ها به مردم می شود می پردازد. این پنج مورد عبارتند از: همکاری، تضاد، رقابت، اجبار، مبادله. در ادامه به پیدایش جریان های اجتماعی متناسب با هر ارزش توجه می کند. سرانجام از طبقات اجتماعی برگرفته از ارزش های هشتگانه سخن می گوید.⁶

گروه های اجتماعی فصل دیگری از این کتاب است. نویسنده در این فصل با تعریف گروه سخن آغاز می کند و گروه را اینگونه تعریف می کند: «گروه از عده ای افراد تشکیل می شود که میان آنها فعل و انفعال مشترک صورت می گیرد.»⁷ سپس نقش، موقعیت و ارزشهای گروهی را مورد توجه قرار می دهد. بعد به طبقه بندی گروه های اجتماعی بر اساس دو معیار عینی و ذهنی می پردازد. گروه های اولیه و ثانویه را در طبقه بندی عینی و گروه های استناد(مرجع) و داخلی و خارجی را در طبقه بندی ذهنی قرا می دهد. علاوه بر اینها نقش رهبر در گروه های اجتماعی را امری مهم می داند.⁸

در فصلی دیگر از این کتاب با عنوان دین به نقش آن در تحولات اجتماعی اشاره می کند. در این فصل مذهب را حامی و مشروعیت بخش ارزش های جامعه معرفی کرده و مستقیماً مسئول پیدایش تحولات

---

¹⁴. پرویز، صانعی، جامعه شناسی ارزشها، چاپ اول، کتابخانه گنج دانش، تهران، 1372، ص 114.

²⁵. همان، ص 116.

³⁶. همان صص 97-127.

4. همان، 169.

1. همان 169-198.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

خاص در سایر نهادهای اجتماعی می داند.⁹ سپس به بیان ارتباط دین با جامعه در نظام های مختلف دینی و غیردینی می پردازد. علاوه بر این نقش مذهب در نهادهای اجتماعی را بیان می کند.¹⁰

تغییر و تحول اجتماعی عنوان فصلی دیگر از این کتاب است. در این فصل به سه مساله مهم توجه می کند: اول زمینه های فرهنگی تحول، دوم عوامل اجتماعی آن و سوم مقاومت در مقابل تغییرات.

در بخش زمینه های فرهنگی تحول چهار عامل افزایش عوامل فرهنگی، تداوم فرهنگی، اقتباس متقابل و گسترش فرهنگ ها اساس تحول می داند.

عوامل اجتماعی تحول را عناصر تضاد ارزش ها و رفتارها، نقص و انحراف در اجتماعی شدن، تضاد ذاتی نظام ها و رهبری معرفی می کند.

سرانجام مقاومت در مقابل تغییرات را ناشی از عواملی چون اختلال اجتماعی، عادت، محافظه کاری افراد سالخورده، ترس از پدیده های نو، احترام به گذشته و منافع شخصی می داند.¹¹

در نهایت این کتاب با ارائه تحلیلی از وضعیت نهادهای اجتماعی و معیارهای آنان و مسائلی که نقش آفرین در جامعه هستند، راه و روشی را در تحلیل وقایع جامعه ارائه می کند که در پژوهش حاضر در آن استفاده شده است.

در بخش منابع تاریخی دو گونه از منابع مورد توجه قرار گرفت: منابع اولیه و منابع مطالعاتی.

---

2. همان، 337.

3. همان، صص 380-320

1. همان صص 700-652

منابع اولیه کتاب هایی است که در آن وقایع تاریخی بیان شده است. این منابع برای استنادات تاریخی قابل استفاده است. فهرست کاملی از این کتاب ها در بخش منابع آمده است. برخی از آنها عبارتند از «سیره ابن هشام»، «انساب الاشراف بلاذری»، «الامامه والسیاسه ابن قتیبه»، «المنمق فی اخبار قریش بغدادی» و .... .

منابع مطالعاتی که مورد استفاده قرار گرفت ، کتاب هایی بودند که با استفاده از استنادات تاریخی به تحلیل وقایع می پرداختند. بعضی از آنها عبارتند از: «سیره نبویه نجاح طایی»، «تاریخ سیاسی اسلام یک ودو رسول جعفریان»، «سیره پیامبر اعظم (صلی الله علیه وآله وسلم) در گذر از جامعه جاهلی به جامعه اسلامی نجف لک زایی» و .... .

علاوه بر موارد بالا از مقاله های مرتبط هم استفاده شده است. مانند: مبانی وسازوکارهای دگرگونی فرهنگی در عصر نبوی (صلی الله علیه وآله وسلم) فاطمه، جان احمدی ، فصلنامه تاریخ اسلام ، شماره 15. ، مقاله بازگشت به معیارهای جاهلی، تهدید نهضت پیامبر اعظم (ص)، محمدعلی، چلونگر ، نامه تاریخ پژوهان، شماره 9و8، زمستان 1385 و بهار 1386.

فصل اول

گروه مرجع، باورها، ارزشهای اجتماعی

جامعه از یک عده افراد تشکیل شده است که برای ارضای نیازهایشان با هم روابط اجتماعی دارند. به صورتی که بدون روابط اجتماعی فطرتاً قادر به زندگی نیستند.

جامعه انسانی در پیدایش خود نیازمند شرایطی است. اولین شرط جمعیت است. زیرا بدون افراد و اعضا اصولاً جامعه ای به وجود نمی آید. پس از این باید به فراهم کردن شرایط زندگی در جامعه پرداخت تا جامعه حفظ گردد و نابود نشود این شرایط عبارتند از غذا، امنیت و دوام جمعیت. غذا مهمترین نیاز انسان برای زندگی طبیعی است. امنیت مانع نابودی در برابر خطرات داخلی و خارجی است. سرانجام دوام جمعیت از طرق تولید مثل و یا جذب افراد جدید صورت می گیرد و از فروپاشی جامعه جلوگیری می کند.

در جامعه باید در میان افراد و اعضاء تماس و برخورد دائمی وجود داشته باشد و انگیزه لازم برای دوام تماس ها فراهم گردد. همچنین باید رابطه دوستانه و صمیمانه باشد و تا حد امکان از بروز تضاد و اختلاف جلوگیری شود، زیرا با پیدایش تفاوت و تضاد در جامعه، همبستگی و رابطه صمیمانه میان اعضاء جامعه تضعیف شده و پایه های نظام اجتماعی سست می گردد. در سطوح بعدی انتقال احساسات مربوط به همبستگی اجتماعی به نسل های بعد در حفظ جامعه انسانی موثر است.

فرهنگ عامل موثر در ایجاد ارتباط و همبستگی در جامعه است. فرهنگ به مجموع ویژگیهای رفتاری و عقیدتی اکتسابی اعضاء یک جامعه خاص گفته می شود¹². به عبارت دیگر فرهنگ شیوه های زندگی مورد قبول اعضای یک جامعه است.¹³ توانایی تفهیم و تفاهم در جامعه انسانی به تدریج سبب پیدایش فرهنگ شده است. این توانایی در زبان و خط نمود می یابد و جوامع انسانی با تکیه بر اشتراکات برگرفته از فرهنگ سعی در حفظ همبستگی خود دارند. زندگی گروهی و پابندی به باورها و ارزشهای آن از مهمترین اشتراکات مورد توجه دوام جامعه است. از آنجا که شکل رفتارها و روابط اجتماعی معلول باورها و ارزش هایی است که بر جامعه حکومت می کند ضروری است که پس از ارائه مشخصاتی از گروه و اهمیت آن، باورها و ارزش ها مورد توجه قرار گیرند.

2-1- گروه مرجع¹⁴

ارزش ها زمانی معنا می یابند که انسان ها از حالت تفرد خارج شده و به اجتماع روی آورند به عبارت دیگر ارزش ها فقط در قالب جامعه نمود پیدا می کنند. افراد از طریق اجتماعی شدن یعنی سازگاری پیدا کردن با مقتضیات و شرایط محیطی اجتماعی، ارزش ها و معیارهای رفتاری خود را فرا می گیرند. عامل منتقل کننده ارزش ها در جامعه گروههای اجتماعی هستند پس برای بررسی ارزش ها باید به جامعه و در سطح خردتر باید به گروههای اجتماعی نظر داشت و نقش آن ها را مورد بررسی قرار داد.

---

1. امان الله ، خلجی ، روانشناسی جامعه ، چاپ اول ، نشر دات ، تهران ، 1384، ص 22 .

2. حمید، عضدانلو ، آشنایی با مفاهیم اساسی جامعه شناسی، چاپ اول، نشر نی، تهران، 1384 ذیل فرهنگ.

¹⁴. reference group

گروه به زبان ساده عبارت است عده ای افراد که میان آن ها فعل و انفعال مشترک صورت می گیرد و به صورت مثبت یا منفی روی هم تاثیر می گذارند¹⁵ و در تعریف دیگر گروه به تعدادی از آدم ها اطلاق می شود که با یکدیگر روابط متقابل دارند و بر اساس یک رشته چشم داشت های رفتاری مشترک به همدیگر احساس وابستگی می کنند.¹⁶

در تعریف گروه اجتماعی آمده است که گروه اجتماعی از یک عده افرادی تشکیل شده است که دارای وجه اشتراک مهم، فعالیت مشترک و کنش متقابل و احساس تعلق خاطر یا احساس ما باشند.¹⁷

اعضا یک گروه اجتماعی معمولاً در جوار یکدیگر بسر می برند ولی از نظر جامعه شناسی عامل اصلی تشکیل دهنده گروه فعل و انفعال مشترک است و افرادی هم که از راه دور بر یکدیگر تاثیر می گذارند یک گروه اجتماعی را به وجود می آورند.¹⁸ وجه اشتراک مهمترین عامل پیدایش گروه اجتماعی است و عدم آن موجب از هم پاشیدگی گروه می گردد. افراد گروه برای پیشبرد اهداف گروه باید نقش های محول شده را به خوبی به انجام رسانند. آنها با این کار مانع تضاد ارزشی و تغییر گروه می گردند.

رهبر گروه مهمترین نقش را در گروه ایفا می کند. بدین گونه است که اعضا سعی می کنند رهبری را برگزینند که منطبق با ارزش های آنها باشد. علاوه بر این از توانایی و محبوبیت نیز برخوردار باشد. رهبران گروه می توانند تغییرات اساسی را در گروه به وجود آورند¹⁹ و گاهی اوقات با ارائه نظریات جدید زمینه

---

1. پرویز، صانعی، جامعه شناسی ارزشها، چاپ اول، کتابخانه گنج دانش، تهران، 1372، ص 169.

2. بروس کوئن، درآمدی بر جامعه شناسی، محسن ثلاثی، چاپ دوم، فرهنگ معاصر، تهران، 1385، ص 101.

3. فرامرز رفیع پور، آناتومی جامعه، چاپ پنجم، شرکت سهامی انتشار، تهران، 1387، ص 109.

1. پرویز، صانعی، همان کتاب، ص 169.

2. فرامرز، رفیع پور، همان کتاب، ص 121.

را برای بروز ارزش های مغایر فراهم نماید. همچنین برای از بین بردن محبوبیت رهبر مطابق با ارزش های جامعه می توان به تغییرات اساسی در ارزش های جامعه دست زد به صورتیکه با تغییر رهبر کارآیی خود را از دست داده و از سوی اعضای گروه طرد شود. بنابراین رهبر در راس گروه اجتماعی نقش مهم برعهده دارد که سایر اعضا در ذیل او به نقش خود در گروه عمل می کنند. هر قدر که رهبر از نفوذ و اقتدار بیشتری برخوردار باشد تاثیر عمیق تری بر گروه خواهد داشت.

در تقسیم بندی گروههای اجتماعی از انواع گوناگونی یاد شده است. اما مهمترین گروهی که از بین گروههای اجتماعی در جامعه بسیار تاثیرگذار است و منبعی برای حفظ وحدت جامعه می باشد گروه مرجع است.

گروه مرجع آن گروهی است که انسان ها در مقایسه ها به آن مراجعه می کنند و مقیاس مقایسه خود را از آنجا می گیرند.²⁰ گروه مرجع به عنوان الگوی داوری و ارزیابی کارفرد، برای اشخاص اهمیت دارد.²¹ افراد و گروهها بر اساس گروههای مرجع، ارزش ها و هنجارها را برای خود تنظیم و درونی می کنند.²² آنها کمک می کنند تا فرد خودش را مورد سنجش قرار دهد و تصویری از خودش در ذهنش تشکیل دهد.²³ همچنین راهنمای ارائه اطلاعات درمورد گرایش ها و ارزشها می باشند.²⁴ نهایت اینکه گروه مرجع

---

1. فرامرز رفیع پور ، توسعه و تضاد، چاپ هفتم، شرکت سهامی انتشار، تهران ، 1387، ص 439

2. بروس کوئن ، همان کتاب ، ص 107.

3. علیرضا، شایان مهر ، دائرة المعارف علوم تطبیقی علوم اجتماعی، چاپ اول ، کیهان ، تهران ، 1377، ذیل گروه مرجع .

4. بروس کوئن ، همان کتاب ، ص 116.

5. حمید خضرنجات، مفاهیم جامعه شناسی، چاپ اول ، چاپ پرواز، شیراز، بهار 1369، ص 129.

به گروههای اجتماعی اطلاق می شود که افراد را در توسعه و رشد ارزشها، نگرشها، رفتارها و تصورات شخصی خود راهنمایی می کند.²⁵

از آنجا که گروههای مرجع در به وجود آوردن و تغییر ارزش ها نقش مهمی ایفا می کنند شناخت گروههای مرجع یک جامعه در شناخت جامعه بسیار مهم است. گروههای مرجع با ارائه ارزش ها وحدت و انسجام جامعه را دنبال می کنند²⁶ و رهبر گروه در رأس به تنظیم امور می پردازد.

گروههای مرجعی که مبنای ارزیابی کار فردهسند در اثر عواملی دگرگون می شوند²⁷. مثلا کم رنگ شدن ارزش ها از نقش گروه می کاهد و او را از مرجعیت می اندازد. و ممکن است عواملی چون جنگهای داخلی و خارجی و ... در این راه به تغییر ارزش ها کمک نمایند. اما اگر برخی با اجبار این تغییر را پذیرفته باشند در اولین فرصت برای بازگشت به گذشته خویش تلاش می کنند و این همان برگشت به عقب است.

به صورت معمول گروه مرجع گروهی که در یک جامعه قدرت مادی و معنوی را در دست دارد. باورها و ارزشهایش مورد قبول و احترام افراد جامعه است. رفتار افراد جامعه برگرفته از معیارهای گروه مرجع است و با آن مورد ارزیابی قرار می گیرد. حل و فصل مشکلات مردم رابه عهده دارد. اما هنگامیکه به علت های گوناگون قدرت را از دست می دهد از مرجعیت خارج شده و گروه جدیدی جایگزین آن می گردد. در این میان گروه مرجع پیشین که برای بقای خود در گردونه قدرت تلاش می کند، راههای گوناگون رامی

---

6. حمید، عضدانلو، همان کتاب، ذیل گروه مرجع.

1. فرامرز، رفیع پور، همان کتاب، 439.

2. بروس کوئن، همان کتاب، ص 63.

آزماید. گاهی هم خود را بر این می گذارد که پابندیش را به باورها و ارزش‌های گروه جدید به نمایش درآورد و در سایه این پابندی قدرت را به دست آورد. وقتی دیگر باورود به گروه جدید همراه با حفظ باورها و ارزش‌های پیشین خود و انتقال آن به گروه جدید در کمین می نشیند که در فرصتی مناسب به کمک احیای باورها و ارزش‌های خود به مرجعیت از دست رفته دست یازد.

2-2- باور²⁸

از منظر جامعه شناسی، باور یکی از عناصر غیرمادی فرهنگ است که مانند دیگر عناصر غیرمادی قابل رویت نیست. این عنصر تاثیر به سزای در رفتار انسان ها می گذارد. باورها ایده های مشترک درباره چگونگی عملکرد جهان است. باورها برداشت ها و انگاشت هایی اند که مردم آنها را حقیقی تلقی و توسط آن ها جهان و جایگاه خود را در آن تعریف می کنند²⁹. باورها الگوهای استاندارد شده ادراک و اندیشه در یک جامعه است.³⁰ در نهایت باورها اصول راهنما و نقشه های ذهنی هستند که برای درک مفهوم جهان از آن ها استفاده می شود.³¹

اهمیت جایگاه باور در زندگی انسان ها غفلت از منبع باور را امری نابخشودنی می نماید. در بررسی ها از وحی و عقل به عنوان دو منبع مهم باور یاد شده است. وحی و عقل دو مرجع اساسی برای مسائل جهان بینی و حسن و قبح ها و بایدها و نبایدهای ایدئولوژیک به شمار می روند³². این مطلب در مورد باورهای

---

28 . belief

2. حمید ، عضدانلو، همان کتاب ، ذیل باور.

3. علیرضا ، شایان مهر، همان کتاب، ذیل باور.

4. امان الله ، خلجی موحد، روانشناسی جامعه ، چاپ اول ، نشر دات، تهران 1384، ص 160.

5. سیداحمد، رهنمایی، درآمدی بر مبانی ارزشها، چاپ دوم ، انتشارات موسسه امام خمینی (ره) ، قم ، 1385، ص 97

عادی صادق است. گاهی اوقات باورها شکل افراطی به خود می گیرند که از آنها به نام باور تعمیم یافته یاد می شود. باور تعمیم یافته به معنی باوری غیرعقلانی است که نزد باور کننده غیرقابل تغییر است و شیوه ای برای توجیه رفتار اوست³³. این گونه باورها ریشه در اعتقادات کور، تجربه و سنت دارند. شناسایی منابع تشکیل دهنده باور در تحلیل و بررسی رفتارهای افراد جامعه و تلاش برای تغییر آنها بسیار ضروری است.

پیش از بحث درباره تغییر باورها تذکر این نکته ضروری به نظر می رسد که باورها موروثی نبوده بلکه نتیجه آموزش جامعه و پرورش در اجتماع است.³⁴

در بیان تغییر باورها پرداختن به چند مسأله ضروری است: اول ضرورت، دوم چگونگی و سوم مقاومت در برابر تغییر.

2-2-1- ضرورت تغییر

وقتی یک جامعه نتواند پاسخگوی نیازهای مردم خود باشد ضروری است که به تغییر اقدام نماید. چون در غیر این صورت یا رفته رفته به اضمحلال نزدیک می شود و یا تحت تسلط نیروهای خارجی قرار می گیرد. زیرا باورها عامل اتحاد و انسجام جامعه هستند و نبود آنها وحدت را برهم زده و ایجاد تفرقه می نماید. نقش رهبران و گروههای مرجع در پذیرش این ضرورت الزامی است. وقتی رهبران بپذیرند که تغییر باید انجام شود می توانند با قدرت خود در مورد چگونگی آن تصمیم بگیرند.

2-2-2- چگونگی تغییر

---

1. حمید ، عضدانلو ، همان کتاب ، ذیل باور تعمیم یافته .

2. امان الله ، خلجی موحد، همان کتاب، ص 160.

چگونگی انجام تغییر باورها در جوامع مختلف متفاوت است. بسته به درجه هویت جامعه شدت و ضعف آن متغیر است. نحوه اعمال آن هم متفاوت است در جامعه ای که سال های متمادی با یک باور همراه بوده است تغییر بسیار مشکل تر است از جامعه ای که باورها پیشینه ی زیادی ندارد.

همچنین زمانیکه باور عقیده مذهبی یکی شده باشد و این تغییر سخت تر خواهد بود. در جوامع اسطوره اندیش که باورها موروثی و مقدس، ازلی شناخته می شوند هرگونه اقدامی برای تغییر، گناه نابخشودنی محسوب می شود³⁵. معمولاً جوامع اولیه بشر از این دست هستند و تغییر در آنها بسیار مشکل است. اما با وجود تمامی این مشکلات فراروی عاملین تغییر، هنر بزرگ آن است که بتوانند این تغییرات را به نحوی انجام دهند که مورد پذیرش افراد قرار گیرد و با برنامه ریزی به اهداف خود برسند. گاهی با ارائه باورهای جدید می توان آنها را بهتر از باورهای پیشین معرفی کرد. گاهی می شود از ضعفهای باورهای قبلی سخن راند. گاهی هم بدون توجه به باور جدید و باور پیشین با نهضتهای اندیشه ای، به تدریج زمینه را برای پذیرش باورهای نو فراهم کرد به صورتی که افراد جامعه خود با تجزیه و تحلیل بتوانند به هدف دست یابند و خود در تغییر باورها پیش قدم گردند. انتخاب هر راه بستگی به ظرفیت جامعه مورد نظر دارد. زیرا همیشه در جوامع کسانی هستند که با تغییر مخالفند و باید راهی برگزیده شود که کمترین مخالفت را به دنبال داشته باشد.

اعمال تغییر در باورها به ابزار و لوازمی نیاز دارد. کارآمدترین ابزار، ابزار فرهنگی، وسیله ای است که به کارگیرنده آن با استفاده از فضاهای به وجود آمده در اثر باورهای غلط ضعف

---

1. امان الله ، خلیجی موحد، همان کتاب، ص 97

باورهای جامعه را بیان می کند و ضرورت تغییر را نمایان می سازد. هرچند استفاده از این ابزار احتیاج به بهره مندی از استدلال های قوی نیاز دارد و زمان بر است اما اثرگذاری بلندمدتی خواهد داشت. لازمه به تحقق پیوستن تغییر باورها پذیرش عقب ماندگی و مشکلات جامعه از سوی مردم آن بواسطه باورهای غلط است. اگر مردم بپذیرد که باورهای غلط است که مانع تعالی جامعه و رشد خلاقیت آن می شود، در راه تغییر از خود انعطاف بیشتری نشان می دهند.

2-2-3- مقاومت در برابر تغییر

علت مقاومت در مقابل تغییر باورها مسأله دیگری است که باید بدان پرداخته شود. ریشه دار بودن باورها در جامعه اساسی ترین عامل مقاومت در برابر تغییر است. وقتی یک باوری در قرون متمادی در جامعه شکل گرفته باشد و بر اساس روش افراد به صورت مداوم از نسلی به نسلی رسیده باشد و مردم بر اساس سنت های خود آنرا جزء جدایی ناپذیر زندگی خود محسوب نمایند طبیعی است که در برابر هر عنصری که بخواهد آنرا به چالش بکشاند ایستادگی کنند. به خصوص زمانی که تعقل در جامعه جایی نداشته باشد و مردم تنها با تقلید کورکورانه از باوری دفاع نمایند. منافع اشخاصی هم که از باورها نفع می برند، در جلوگیری از تغییر آنها تاثیر گذار است. آنها با تحریک مردم عادی جامعه سعی دارند تا برای قطع نشدن منافع خود از تغییر پرهیز کنند. از اینروست که تغییردهندگان باورها باید با شناخت ریشه های مقاومت در برابر این عمل از ابزارهای لازم برای رسیدن به هدف برخوردار باشند.

کلام آخر اینکه باور همان عقاید انسان درباره مبدا جهان هستی و سرانجام آن است. این باورها زمانی ماندگارند که براساس مکاتب الهی شکل گرفته باشند و باورهایی که ریشه در مکاتب مادی داشته باشند نه

تنها ماندگار نیستند بلکه جایی برای بازگشت نیز نخواهند داشت. از اینرو باورهای برگرفته از مکاتب الهی هر چند ممکن است در فروع خود دچار تغییر شوند اما در اصول ثابت می مانند و در تفسیر خود دچار فرقه گرایی می شوند.

باورها و ارزش ها از جهاتی با هم تشابه و از جهاتی تفاوت دارند. تشابه باورها و ارزش ها در خاستگاه این دو است. وحی و عقل یا دین و فطرت دو منبع مهم باورها و ارزش ها و دو مرجع اساسی برای مسائل جهان بینی و حسن و قبح ها و بایدها و نبایدها به شمار می روند. تفاوت باورها و ارزش ها در جایگاه سلسله مراتبی آنهاست. باورها سرچشمه شکل گیری ارزش ها هستند و بدون وجود باورها ارزش هایی نیست. علاوه بر این ارزش ها بدون باورها قابل دسترسی نیستند. در واقع این رابطه دو سویه است. بدین صورت است که یک نظام ارزشی همواره دربر گیرنده بنیاد پابرجایی از باورهاست که الگوی ویژه ای از رفتار را ارائه می دهد.³⁶ تمایز دیگر باورها و ارزش ها در سطح ایده و عمل است باورها در حیطه فکر و ایدئولوژی جای دارند در حالیکه ارزش ها در جنبه عملی کاربرد دارند و در جامعه نمود پیدا می کنند. این تفاوت بین باورها و ارزش ها در شناسایی و تمایز آنها مهم است و بدین ترتیب که برای پی بردن به ارزش های یک جامعه ابتدا به رفتار مردم توجه می شود و بعد با بررسی رفتار ارزش ها نمایان می گردد و سپس با کندوکاو ارزش های جامعه باورها آشکار می شوند. در این جستجو است که می توان باورها را شناسایی کرد. بین باورهای غلط و درست تمیز قایل شد و برای تغییر باورهای غلط به اقداماتی دست زد. زیرا باورهای غلط مانع خلاقیت در جامعه می شوند و منشا بسیاری از بیماریهای اجتماعی و ناهنجاری ها

---

1. سید احمد ، رهنمایی ، همان کتاب ، ص 25.

هستند. در سطح عالی مهمترین کار پیامبران الهی تغییر باورهای غلط جامعه و مدیریت این تغییر برای جلوگیری از لغزش های ناشی از پیامدهای آن است. در سطح نازل آن متفکران جامعه قرار دارند که باید با دقت و فارغ از علایق شخصی باورهای غلط را شناسایی کنند و برای رفع آنان اقدام نمایند.

2-3- ارزشهای اجتماعی

ارزش ها راهنمای موثر برای هدایت انسان ها هستند. انسان اجتماعی مدل رفتاریش را بر اساس ارزش های یک جامعه تعیین می کند و به تناسب آن رفتارش را تعدیل می کند و یا تغییر می دهد. زیرا انسان هویت خویش را در جامعه به دست می آورد و در همین راستا است که می تواند به حیات اجتماعی خویش ادامه دهد. انسان ها از راه ارتباط با یکدیگر و با نهادهای جامعه ارزش های جامعه را در می یابند و برای رسیدن به حد مطلوب تلاش می کنند. پس برای رسیدن به یک آگاهی کلی از ابعاد جامعه باید به ارزش های آن پی برد.

هویت جامعه با ارزش های اجتماعی آن مشخص می شود. به عبارت دیگر ارزش های اجتماعی با قرار گرفتن در متن زندگی مردم جامعه و برخورداری از ویژگی فراگیری هویت جامعه را مشخص می کنند. علاوه بر این دسترسی به چگونگی بنیانگذاری یک جامعه و تداوم حیاتش نیازمند شناخت ارزش های آن جامعه است. بزرگان جامعه با وضع ارزش ها در بین مردم و تعیین برنامه سعادت انسان به جامعه خود هویت بخشیده و بر آن حکومت می نمایند و بدین گونه است که هویت جامعه حول محور ارزش های طبقه حاکم شکل می گیرد و شناخت جامعه را تنها زمانی میسر می شود که بتوان ارزش های جامعه را شناخت. زیرا ارزش های اجتماعی به فرهنگ کلی جامعه مفهوم و معنی می بخشد.

جامعه شناسان که هدفشان شناخت جامعه ها است برای ارزش های اجتماعی اهمیت ویژه ای قایل هستند و همواره در تحقیقات خود سعی دارند تا هویت جامعه را با شناخت ارزش های آن به نمایش بگذارند. تلقی آن ها از اهمیت ارزش های اجتماعی سبب شده است که تعاریف گوناگونی از آن ارائه دهند و هر یک بر اساس تعریف و شیوه خود به بازنمایی جامعه پردازند. آنها معتقدند انسان ها در جریان کنش متقابل با یکدیگر مسیر زندگی خود را انتخاب می کنند و هویت نمودی مادرزادی نیست. تنها جامعه است که بواسطه نقش هایی که به فرد می دهد به او شخصیت می بخشد و از کنار هم قرار گرفتن انسان ها هویت جامعه شکل می گیرد و این نقش و هویت تنها در سایه ارزش های اجتماعی جامعه شکل می گیرد. پس جامعه شناسی برای رسیدن به هویت جامعه و شناخت آن باید پیش از هر چیز ارزش های جامعه را شناسایی کند و بر اساس آن به تجزیه و تحلیل جامعه پردازد.

هدف از شناخت ارزشهای جامعه به دست آوردن توانایی برای تجزیه و تحلیل وقایع آن است. به طور مثال اگر محققى توانست با بررسی ارزش های یک جامعه به این نکته دست یابد که مذهبی بودن در جامعه ای ارزش محسوب می شود از آن پس می تواند رفتارها و روابط مردم جامعه را با توجه به آن تجزیه و تحلیل نماید. شناخت ارزش ها کمک می کند تا شناسایی دقیق تر شده و نهایتاً قوه تجزیه و تحلیل رفتارها افزایش یابد و تحقیقات دقیق و با ثمری انجام شود.

پژوهشگران با شناسایی ارزش ها و تفکیک و تقسیم بندی آن ها به نظامی دست پیدا می کنند که بر اساس آن می توانند وقایع را درک کرده، توضیح داده و تبیین نمایند. در واقع این کار شبیه نظام علی و

معلولی است که بر اساس آن رفتار مردم جامعه چه در درون و چه در روابط آنها با جوامع دیگر معلول نظام ارزشی است که آنها بدان پایبند هستند.

برخورداری از چنین تفکری در مورد ارزش ها هم برای جامعه شناسان که می خواهند جامعه را بشناسند مهم است و هم برای کسانی که می خواهند با آن ارتباط برقرار کنند زیرا ارزش ها در جوامع مختلف گوناگون هستند و موردی در یک جامعه ارزش محسوب می شود در جامعه دیگر ضد ارزش است.

2-3-1- اهمیت ارزش ها

شخصیت انسان ها تحت تاثیر اجتماعی شدن در گروههای خاص جامعه و پذیرش ارزش های اجتماعی آن به وجود می آید و پس از آن هویت یک جامعه شکل می گیرد.

ارزش ها در فرایند تشکیل یک اجتماع عظیم یا یک گروه اجتماعی نقشی مهم ایفا می کنند. یک اجتماع یا گروه برای جذب افراد در پیشبرد اهداف خود نیازمند ارائه فهرستی از ارزش های خود است. ارزش ها بر فراگرد یکپارچگی و تمایز اجتماعی تسلط دارند³⁷. علاوه بر این پافشاری اجتماع بر ارزش های خود همدلی و همگرایی را در آن به وجود می آورد. وضع قانون بر اساس این ارزش ها از هرج و مرج احتمالی در اجتماع جلوگیری می کند. لذا انسجام جامعه و یکی شدن برای رسیدن به هدف اولین دستاورد ارزش ها در جامعه است.

پس از اینکه جامعه شکل گرفت به تمامی یا بخشی از اهداف خود دست یافت اهمیت ارزش ها دو چندان می شود. زیرا برای جلوگیری از انحراف در اهداف و مبانی و یا سرخوردگی افراد جامعه، باید

---

1. جورج ریترز، نظریه های جامعه شناسی در دوران معاصر، محسن ثلاثی، چاپ سیزدهم، انتشارات علمی، تهران، 1387.

همواره بر اصول ارزش های مشترکی تکیه نمود. به عبارت دیگر تشکیل جامعه اولین گام است و حفظ آن از تهدیدهای داخلی و خارجی در مرحله بعد قرار دارد که به مراتب دشوارتر از مرحله اول است. در این مرحله رهبران جامعه برای جلوگیری از انشعاب و حفظ انسجام با تکیه بر ارزش های پیشین و یا ارائه ارزش های نوین به فعالیت می پردازند. آنها بدین وسیله سعی می کنند تا برای بقای جامعه تلاش نمایند و با خطر فروپاشی مقابله نمایند. بدین ترتیب است که هویت بخشی به جامعه توسط ارزش ها صورت می گیرد و افراد جامعه در سایه این هویت می توانند به زندگی خود ادامه دهند و از انسجام کافی برای برخورد با مشکلات برخوردار شوند.

علاوه بر این از آنجایی که هر جامعه ای در خارج از خود با نیروهای رقیبی مواجه است که ممکن است که علیه آن اقداماتی انجام دهند باید برای مقابله با این تهدید خارجی همواره به وحدت جامعه از جهات ارزشی توجه ویژه ای اعمال شود.

2-3-2- انواع ارزش ها

در یک دید کلی ارزش های اجتماعی به دو گروه تقسیم می شود. ارزش های عام و ارزش های خاص. ارزش های عام ارزش هایی هستند که در تمامی جوامع پذیرفته شده اند و تخطی از آن جرم محسوب می شود و مجازات دارد مانند ارزش پابندی به قوانین جامعه. هرگاه فردی از جامعه مرتکب عملی خلاف قانون گردد گناه غیرقابل بخششی انجام داده است. ارزش های خاص ارزش هایی هستند که تنها در یک جامعه خاص ارزش محسوب می شوند و کاربردی در سایر جوامع ندارند. مثلاً مذهب در جامعه ای که بر اساس مذهب شکل گرفته باشد ارزش خاص به حساب می آید.

برخی با قرار دادن اقتصاد و سیاست و مذهب و فرهنگ در ذیل ارزش های اجتماعی تقسیم بندی دیگری از انواع ارزش های اجتماعی ارائه دادند که عبارت است از ارزش های اقتصادی، ارزش های سیاسی، ارزش های مذهبی و ارزش های

فرهنگی³⁸. در این تقسیم بندی تمامی مسائل سیاسی و اقتصادی و مذهبی و فرهنگی یک جامعه در سایه ارزش های اجتماعی قرار می گیرد و جدا شدنی نیست.

تقسیم بندی ارزش های اجتماعی به دو گروه ارزش های غایی و ارزش های وسیله ای نوع دیگری از این تقسیم بندی هاست. به آن دسته از ارزش ها غایی گفته می شود که هدف قرار می گیرند و به آن دسته از ارزش ها که وسیله ای برای رسیدن به هدف می باشند ارزش های وسیله ای گفته می شود³⁹. در این تقسیم بندی بسته به نظر سران جامعه ارزش می تواند در هر گروهی که خواست قرار بگیرد به طور مثال وقتی شهرت در جامعه ای ارزش غایی محسوب شود. راههای کسب شهرت (ثروت، قدرت) در زمره ارزش وسیله ای قرار می گیرد نکته مهم در این میان این است که یک ارزش در آن واحد هم می تواند وسیله ای باشد و هم غایی.

وسيله برای رسیدن به ارزش غایی که آن ارزش غایی خود وسیله برای رسیدن به غایتی دیگر باشد. مانند کسب علم برای کسب ثروت و در نهایت کسب شهرت.

علم = ثروت = شهرت

---

1. باقر ساروخانی، درآمدی بر دائرة المعارف اجتماعی، کیهان، تهران، بهار، 1376، ص 909. آلن، بیرو، فرهنگ علوم اجتماعی،

باقر ساروخانی، اول، تهران، 1367، ص 445.

2. پرویز، صانعی، همان کتاب، ص 105. امان الله خلجی، همان کتاب، 96.

2-3-3-تعریف ارزش های اجتماعی

ارائه تعریف درستی از ارزش های اجتماعی نیازمند ارائه تعریف از خود ارزش هاست. واژه ارزش یکی از واژگانی است که دارای غنی ترین، پیچیده ترین و مشکل ترین معناهاست⁴⁰. این واژه در عین حال از بنیادی ترین عوامل در تبیین اندیشه، عمل یا اعمال فرد و همچنین شکل گیری حیات اجتماعی است و نمایانگر عقاید اصولی است که از نظر فردی یا اجتماعی نوعی رفتار برتر شمرده می شود⁴¹. و به وسیله آن انسان ها کنش های خود و دیگران را ارزیابی می کنند. ارزشها آن چیزی است که افراد ارج می نهند و به شدت از فرهنگ ویژه ای که در آن زندگی می کنند تاثیر می پذیرند⁴². ارزش یک تصور و درک برای یک فرد یا یک گروه است درباره مطلوبیت، که بر روی انتخاب روش ها، ابزار و عمل تاثیر می گذارد⁴³. به عبارت دیگر ارزش معیارهای فرهنگی است که مردم از طریق آن مطلوبیت، جذابیت، زیبای و خوبی شخص یا چیزی را ارزیابی می کنند و آن را راهنمای زندگی اجتماعی خود قرار می دهند⁴⁴. همچنین احساسات یا استانداردهایی که توسط مردم و برای جهت دهی خودشان به طرف آرمان ها و اهداف به کار می روند⁴⁵. در یک کلام ارزش مجموعه ای از پنداشت های اساسی نسبت به امور پسندیده است. و توصیف کننده آن چیزهای است که باید باشد و مطلوب است.

---

1. آلن، بیرو، همان کتاب ، 445.

2. علیرضا، شایان مهر، همان، ذیل ارزش.

3. آنتونی گیدنز، جامعه شناسی، منوچهر صبوری، چاپ ششم، نشرنی، تهران، 1379، ص 792.

4. فرامرز رفیع پور، آناتومی جامعه، ص 268.

5. حمید عضدانلو، همان کتاب، ص 33.

6. حمید خضرنجات، همان کتاب، ص 171.

با ارائه این تعاریف از ارزش راه هموارتری برای تعریف ارزش های اجتماعی وجود دارد. ارزش های اجتماعی مقیاس های است که از طرف یک جامعه به عنوان ملاک ارزیابی افکار، هدفها و اعمال افراد یا گروهها پذیرفته شده اند و اساس پذیرش و رد پاداش ها و کیفرها هستند. به عبارت دیگر آنچه اعضاء یک جامعه گرامی می دارند و در این گرامیداشت وفاق نسبی حاصل است.⁴⁶

افرادی که در یک جامعه بخصوص زندگی می کنند. تحت تاثیر ماهیت روابط اقتصادی و اجتماعی، نظام سیاسی و همینطور ارزش های فرهنگی، امور و چیزهای را که برای خود مهم و باارزش تلقی می کنند و برای تامین و تحصیل آنها به کوشش می پردازند این امور و چیزهای باارزش، ارزش های اجتماعی هستند⁴⁷ و این ارزش ها جهت رفتارهای اعضاء جامعه را در عمل مشخص می سازد. افراد جامعه برای به دست آوردن مقام و موقعیت اجتماعی و حفظ آن سعی می کنند تا خود را با ارزش های جامعه هماهنگ نشان دهند. زیرا درسایه ارزش های اجتماعی است نیازهای مادی و معنوی افراد جامعه برآورده می شود.⁴⁸

علاوه بر این ارزش های اجتماعی حلقه های پیوند میان همکاریها و معاملات اجتماعی در یک سطح گسترده اند.⁴⁹

2-3-4- منشا پیدایش ارزش ها

-
1. باقر ساروخانی ، همان کتاب ، ج2، ص 909
  2. پرویزصانعی ، همان کتاب ، ص 97
  1. علی ربیعی، جامعه شناسی تحولات ارزشی، چاپ اول، انتشارات فرهنگ و اندیشه، تهران، 1380، ص 92
  2. جورج ریترز، همان کتاب ، ص. 440

در علوم اجتماعی نظریه های مختلف در مورد منبع رعایت شکل گیری ارزش ها ارائه شده است و این امر رسیدن به وحدت نظر در این زمینه را بسیار دشوار می سازد. ماکس وبر به مذهب و فهم مذهبی به عنوان منبع نوع خاصی از ارزش ها پرداخته است⁵⁰. مارکسیست ها به دو نوع منبع اقتصاد و قدرت در پیدایش ارزش ها توجه کرده اند⁵¹. پارسونز دو منبع اساسی برای ارزش ها قائل است که یکی اجتماع دیگری فرهنگ است او به فرهنگ که از دیدگاه او عقاید می باشد اهمیت بیشتری می دهد⁵².

در یک نگاه کلی ارزش ها می تواند از دو منشا ریشه بگیرد یکی از عقل و قوای طبیعی انسان که در درون انسان قرار دارد و او بواسطه عقلش می تواند نظامی از ارزش ها را معین کرده و به آنها پایبند باشد. دوم از راههای بیرون از ذات انسان، با ابزارهایی چون مذهب، عقاید جمعی، واقعیت های اجتماعی و قدرت که ارزش های یک جامعه را تدوین می کنند و جامعه را بر آن اساس هدایت نموده و به جلو می برند⁵³. از بین ابزارهای فوق مذهب و قدرت نقش عمده ای را به عهده دارند.

در تقسیم بندی مذاهب به دو گروه وحیانی و غیر وحیانی منابع ارزش آنها هم متفاوت می شود. زیرا عقل در مذاهب وحیانی از جایگاه ویژه ای برخوردار است و خود می تواند منبع مهمی برای پیدایش ارزش باشد و پس از عقل شرع متولی بیان ارزش هاست. و ارزش ها پس از حکم شرع مورد توجه عقل قرار می گیرند.

---

3. آنتونی گیدنز، همان کتاب، ص 696. پرویز صانعی، همان کتاب، ص 59.

4. پرویز صانعی، همان کتاب، ص 33.

5. جورج ریتز، همان کتاب، ص 138.

1. سید احمد رهنمایی، همان کتاب، ص 25.

اما در مذاهب غیر وحیانی و خرافاتی عقل از جایگاه ویژه ای برخوردار نیست و معتقدین به آن مذهب صرفنظر از عقل به ارزش های مذهبی خود پایبندی نشان می دهند. مثل عدم خوردن گوشت توسط بودائیان هند و یا سوزاندن زن همراه با جنازه همسرش و ... .

قدرت و سیاست نیز همواره منبع مهمی برای تولید ارزش بوده اند. در واقع نظام های حکومتی برای حفظ و تثبیت خود سعی کرده اند یا ارزش های متناسب با عقاید خود را در جامعه رواج و به حکومت ادامه دهند و یا با حمایت کردن و با اهمیت جلوه دادن ارزش های تمامی اقشار جامعه یا قشری خاص برای قدرت سیاسی خود کسب وجهه نموده و تداوم بخشند⁵⁴. مثل حمایت پادشاهان صفویه از عالمان شیعی. پس لازمه تداوم قدرت در جامعه یا همخوانی با عقاید جامعه و یا همگون کردن جامعه با خود است.

نکته شایان توجه این است که زمانی که قدرت ارزش های خود را از مذهب اقتباس کرده باشد و مذهب مورد نظر او مورد اتفاق آحاد جامعه هدف باشد قدرت در معرفی ارزش ها و انتقال آنها به جامعه موفقیت بیشتری کسب خواهد کرد. مانند حکومت عصر نبوی در مدینه الرسول. پس قدرتی که با مذهب همراه باشد به خصوص مذاهب متناسب با فطرت سلیم انسان ها بهتر می تواند ارزشهای جامعه را تدوین کند.

2-3-5- دین و ارزش ها

دین مجموعه ای از مبانی، اصولی و ضوابط و آموزه ها و احکامی است که به طور ویژه مبتنی بر بینش و نگرش و گرایش جانبدارانه گروهی است که به عنوان پیروان دین به آن مجموعه محتوایی معتقد گردیده

---

2. پرویز صانعی، همان کتاب، ص 99

اندو بر اساس آن اقدام و رفتار می کنند و نسبت به آن گرایش و احساس معنوی و روحانی خاصی را ابراز می کنند و به ارزش های برگرفته از آن نیز ارج می دهند⁵⁵.

دین منشاء ارزش ها در جوامع متکی به مذهب است. در این گونه جوامع ارزش هایی قابل قبول هستند که یا دینی باشند و یا به امضای دین رسیده باشند. زیرا همچنان که دین آفریننده و بنیان گذار ارزش های ولای انسانی است می تواند گروهی از ارزش های حقوقی، اجتماعی، عرفی و اخلاقی پدید آمده توسط جوامع انسانی را مورد تایید و امضا قرار دهد. در همین راستاست که انسان ها می توانند با اراده و اختیار خویش ارزش هایی را تدوین و تعیین کنند و به آنها عمل نمایند اما این کار نباید در اصطکاک با دین و فطرت صورت بگیرد⁵⁶. به طور مثال برخی از ارزش های قوی و ملی تا زمانی پذیرفته می شوند که در مقابل دین و نفی کننده دین و یا به حاشیه برنده آن نباشند. از اینروست که دین به عنوان باکفایت ترین منشاء ارزش هاست.

دین یکی از ارکان اساسی جامعه است. کارکرد آن در کارکرد کل جامعه موثر است. هر اندازه دین، باورها و انگیزه ها و ارزش های دینی راسخ تر و محکم تر باشد فرهنگ برخاسته از دین بادوام تر، پابرجا تر و رشد یافته تر خواهد ماند و تشخیص فرهنگی جامعه دینی ماندگار و درخشان تر خواهد بود. دین می تواند از طریق نظام ارزشی گسترده خود به کل نظام ارزش ها در جامعه (اعم از مذهبی و غیرمذهبی) دوام، انسجام و مشروعیت بخشد و همبستگی های گروهی و ملی را تقویت کند⁵⁷. جامعه

---

1. سیداحمد رهنمایی، همان کتاب، ص 18.

1. همان، ص 183.

2. پرویز صانعی، همان کتاب، ص 320.

شناسان بیشتر به جنبه های اجتماعی دین توجه داشته و آنرا به عنوان نیرویی قوی و موثر برای ایجاد استحکام و همبستگی میان اعضا جامعه تلقی می کنند. فعالیت های مذهبی که به صورت گروهی انجام می گیرد مانند نماز جمعه و مراسم حج باعث ایجاد همبستگی در جامعه می گردد. در این گونه مراسم ها مردم با قرار گرفتن در کنار هم و انسجام مراسم خاص به صورت دسته جمعی از اختلافات دور شده و به وحدت نزدیک می شوند.

در هنگامه تغییرات اجتماعی دین بر اساس قوت و ضعفش نقش دارد. در صورتیکه دین از پایه های محکمی برخوردار باشد ملجا و پناه موثر در تقویت روحیه افراد و تشویق و مقاومت در مقابل تغییر خواهد بود. در این صورت دین می تواند موجبات تقویت و حمایت از نظام اجتماعی را فراهم می آورد.⁵⁸ دین نظام اجتماعی را از بسیاری خطرهای مصون نگه می دارد و آن را منسجم و مستحکم می سازد. از سوی دیگر اگر نقش دین در جامعه تضعیف شود و تعهد و پایداری انسانها بدان کاهش یابد، این روش قوی کنترل نظام اجتماعی از دست می رود و پایه های نظام اجتماعی - سیاسی - اقتصادی - فرهنگی درهم می ریزد. به عبارت دیگر تضعیف کارکرد دین در یک جامعه خطری خانمان برانداز است. در چنین صورتی است که جامعه در مقابل تغییر قدرت ایستادگی ندارد و تغییر را خواهد پذیرفت. علاوه بر این در جوامعی که دین و مذهب به صورت جدی وجود ندارد جنبش های الهام گرفته از دین می توانند دگرگونی های اجتماعی چشمگیری به وجود آورند.⁵⁹

---

1. همان، ص 330.

2. آنتونی گیدنز، همان کتاب، ص 506.

نقش رهبر یا رهبران مذهبی در زمان بروز تغییرات اجتماعی نیز اهمیت دارد. اگر آنها از جذبۀ برخوردار باشند و خود به ارزش ها پایبند بوده باشند، تغییرات اجتماعی نمی تواند در جامعه صورت بگیرد. یک رهبر پر جذبۀ کسی است که اغلبی از طریق نفوذ شخصیت، مردم را به حرکت وادار می دارد.⁶⁰ اما اگر آنها جذبۀ خود را از دست داده باشند و ارزش هایشان تغییر کرده باشد تغییرات اجتماعی زمینه بروز در جامعه را به دست خواهند آورد. همچنین اگر رهبر یا رهبران با تغییر موافق باشند و موقعیت مثبت در جامعه دارا باشند می توانند مردم را به پذیرش تغییرات اجتماعی ترغیب نموده و جامعه را تغییر دهند. علاوه بر این اگر با توجه به ضعف های دین و یا رهبری جامعه، رهبری جدیدی بتواند زمام امور را در دست بگیرد، شیوه های تفکر قدیمی را اساساً تغییر دهد می تواند نظم استقرار یافته پیشین را سرنگون کند.⁶¹ در این صورت تغییر در جامعه می تواند به تغییر در دین نیز منتهی شود.

باید به این نکته نیز پرداخت که گروههای مرجع دینی هم دارای نقش مهم و سازنده ای در ارتباط با باورها و ارزش های جامعه و تغییرات اجتماعی در جامعه هستند. زمانیکه گروه مرجع دینی بتواند جایگاه خود را حفظ نماید و مردم را به طرف خود جذب نماید جامعه مستحکم خواهد بود و در صورت عکس آن جامعه انتظام خود را از دست خواهد داد. علاوه بر این در بروز تغییرات اجتماعی موفقیت یا عدم آن مستلزم پذیرش تغییر از سوی گروه مرجع دینی خواهد بود.

---

1. اسکات، جولی /هال، آیرین، دین و جامعه شناسی، افسانه نجاریان، چاپ اول، نشر رسش، اهواز، 1382، ص 73.

2. آنتونی گیدنز، همان کتاب، ص 697.

ارتباط تنگاتنگ دین با باورها و ارزش های جامعه در جوامع ابتدایی نشان می دهد که شناسایی باورها و ارزش های جوامع صرف نظر از دین حاکم بر آن وجود ندارد. از آنجا که دین در جوامع اولیه از جایگاه مهمی برخوردار بوده است، باید با توجه به دین و رهبران دینی و گروههای مرجع شکل گرفته بر اساس دین به باورها و ارزش های یک جامعه دست یافت. و با این ابزار در مورد تغییرات اجتماعی جامعه به بحث و بررسی پرداخت.

2-3-6- انتقال ارزش های اجتماعی

سوال اساسی این است که چگونه ارزش های اجتماعی انتقال می یابند؟ چه مولفه هایی در انتقال این ارزش ها نقش مهمی بر عهده دارند؟

مقوله چگونگی انتقال ارزش ها همواره مورد توجه قرار داشته و دارد. برای این چگونگی راههای گوناگونی بیان شده است. ابتدائی ترین راه در انتقال ارزش ها از نسل قبل به نسل بعد است. نسل گذشته برای پاسداری از میراث گذشتگان خویش و ارائه طریق برای آیندگان سعی می نماید تا ارزش ها را به نسل های بعدی منتقل نمایند و همچنین از آنها بخواهند تا در این فرآیند سهیم بوده و این رسالت را در مورد نسل های بعدی نیز عهده دار شوند.

انتقال ارزش ها از دو راه مستقیم و غیر مستقیم صورت می پذیرد. در راه مستقیم اولین نهاد آموزشی متولی این امر خانواده است که تلاش می کند با تربیت فرزند مطابق با ارزش هایش او را به آنها متعهد نماید. خانواده ها با بیان ارزش های مثبت و نفی ارزش های منفی، فرزندان خود را برای رسیدن به سعادت در جامعه هدایت و ارشاد می نمایند. پس از خانواده فرزندان به دامان جامعه برای فراگیری ارزش ها

فرستاده می شوند. نهادهای آموزشی چون مکتب خانه ها در قدیم و مدارس در نظام فعلی برای انتقال ارزش وارد عرصه می شوند. از آنجا که اکثر مکتب خانه ها بر اساس باورهای مذهبی شکل گرفته بودند به طور معمول آنها ارزش های مذهبی یک جامعه را انتقال می دادند. با وارد شدن مدارس به عرصه آموزش این مدارس ارزش های گوناگونی را فراتر از ارزش های مذهبی مدنظر قرار دادند.⁶²

2-3-7- تغییر ارزش ها

تغییر و تحول لازمه زندگی است. به همان ترتیب که انسان ها با گذشت زمان تغییر می کنند ارزش های آنها هم دچار تغییر و تحول می شود. آموختنی بودن ارزش ها است که باعث می شود آنها بی نهایت تغییر پذیر باشند⁶³. اختلاف در شتاب و سرعت تغییر است⁶⁴. برنامه های فرهنگی یکی از عوامل موثر در تغییر دادن ارزش های اجتماعی به شمار می آیند⁶⁵. زمانی که زمینه های فرهنگی و اجتماعی لازم برای تغییر فراهم باشد، تغییرات با سرعت بیشتری صورت خواهد گرفت. در غیر این صورت تغییرات آهنگ کندی خواهد داشت. صرفنظر از عوامل موثر در تغییر ارزشها تحول وقتی مصداق پیدا می کند که در سطح جامعه عینیت یافته و جامعه را برای تطبیق با آن ارزش به تحرک وا دارد. همچنین تغییر ارزش ها در جوامعی که به مرحله تفکر انتقادی رسیده اند میسر است⁶⁶.

---

1. حمید عضدانلو، همان کتاب، ص 34.

2. غلامعباس توسلی، نظریه های جامعه شناس، چاپ دوازدهم، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، تهران، 1385، ص 395

1. پرویز صانعی، همان کتاب، ص 652.

2. امیل دروکیم، قوانین و روش جامعه شناختی، شکیبپور، نیما، تهران، بی تا، ص 238

3. امان الله خلجی، همان کتاب، ص 97.

با توجه به مسائل پیش گفته از دو راه می توان به فرایند تغییر ارزش ها در یک جامعه دست یافت. یکی از طریق عوامل موثر بر تغییر و دیگری روش مقایسه جامعه پیش و پس از تغییر با هم.

عوامل موثر بر تغییر به دو دسته مهم درونی و بیرونی تقسیم می شود. در بخش درونی محوری ترین عوامل عبارتند از مذهب و قدرت. در بخش بیرونی مهم ترین عامل پذیرش ارزش های جدید از راه ارتباط با جوامع دیگر از طریق مسالمت آمیز و یا قهرآمیز⁶⁷.

مذهب و قدرت محوری ترین عوامل درونی برای ایجاد تغییر در جامعه هستند. زمانیکه مذهب یک گروه تغییر می کند آنها سعی می کنند تا برای تطبیق خود با مذهب جدید ارزش های پیشین خود را با وضعیت فعلی تطبیق دهند و یا به فراموشی بسپارند و ارزش های جدید را جایگزین نمایند. در هنگام تغییر قدرت یا حاکمیت هم وضع بدین گونه است که قدرت جدید برای پیشبرد اهداف خود سعی می کند یا ارزش های مطابق با مناقش را برای مردم تعریف کند و آنها را جایگزین ارزش های متضاد با مناقش قرار دهد. اما با این وجود اگر ارزشی برای مردم خیلی مهم باشد سعی می کند آنرا مطابق با مناقش تغییر دهد.

اما ذکر این نکته در مورد دو عامل فوق لازم است که میزان موفقیت هر دو عامل نسبت به ریشه دار بودن ارزش ها در جوامع متفاوت است. چه بسا ممکن است جامعه ای به صورت ظاهر ارزش جدید و تغییر یافته را بپذیرد اما در باطن به فعالیت های خود برای حفظ ارزش پیشین ادامه دهد تا در فرصت مناسب آنرا احیا نماید.

---

4. پرویز صانعی ، همان کتاب، ص 663.

ولی گاهی اوقات این فشار برای تغییر از راه ارتباط با جوامع دیگر صورت می گیرد و ارزش های یک جامعه متناسب با رابطه شان دچار تغییر می گردد. شرایط تسلط بر یک جامعه و یا صلح می تواند در این زمینه موثر باشد هرچند که درجه تأثیرگذاری آن یکسان نخواهد بود.

دو مانع مهم در راه تغییر ارزش ها احترام به گذشته و منافع شخصی است. انسان ها عادت دارند که به گذشته خود به دید تحسین نگاه کنند و با به فراموشی سپردن تجربیات دردآور و ناراحت کننده گذشته تنها از موارد نشاط بخش آن یاد نمایند⁶⁸. این حسن احترام نسبت به گذشته باعث می شود که در مقابل تغییر و تحول که مستلزم بریدن از گذشته است مقاومت نشان دهند.

عامل دیگری که در بسیاری از موارد از تغییر و تحول جلوگیری می کند منافع شخصی دسته ها و گروههایی است که از تغییر و تحول متضرر می شوند. در هر نظام اجتماعی دسته ها و گروههایی هستند که مزایای بیشتری دارند. این گروه از طبقه مرفه جامعه تشکیل شده اند، آنها نگران تغییر وضعیت خود هستند چون منافی که با تغییرات اجتماعی از دست می رود علاوه بر امتیازات مادی موقعیت های برتر از نظر قدرت و حیثیت اجتماعی را نیز شامل می شود⁶⁹. گروههایی که از قدرت و اعتبار معنوی برخوردارند هم با تغییر اساسی مخالفت می ورزند. از این روست که جامعه شناسان مهمترین عامل مقابله با تغییرات اجتماعی را در منافع مادی و شخصی گروهها و افراد بخصوص جستجو می کنند.

---

1. پرویز صانعی ، همان کتاب، ص 676. ساموئل گینگ ، جامعه شناسی، مشفق همدانی، چاپ سوم، امیر کبیر، تهران، آبان

1346، ص 511

2. بروس کوئن ، مبانی جامعه شناسی، توسلی وفاضلی ، سمت، تهران، 1372، ص 79

اما در سطح عمومی جامعه وجود نابسامانی های اجتماعی و برخی بحران ها سبب می شود که تغییرات اجتماعی از روند رو به رشدی برخوردار شوند. تکیه بر تعصبات نژادی و وجود فاصله طبقاتی و عدم پاسخگویی ارزش های جامعه به نیازهای افراد جامعه سبب افزایش گرایش به تغییر می گردد. این گرایش با توجه به مسأله مقاومت در مقابل تغییر بیشتر در بین جوانان که دارای ضمیری پاک می باشند، مشهود می گردد در این میان وجود رهبری آگاه برای سازماندهی نیروهای موافق تغییر و هدایت آنها همراه با ارائه ارزش های جدید مورد نیاز تغییر نقش مهمی در پیشبرد تغییر در جامعه می تواند داشته باشد. بسیاری از رهبران الهی زمانی ظهور کرده اند که این ظرفیت در جامعه بوجود آمده بود.

2-3-8- تشابه و تفاوت باورها و ارزش ها

باورها و ارزش ها از جهاتی با هم تشابه و از جهاتی تفاوت دارند. تشابه باورها و ارزش ها در خاستگاه این دو است. وحی و عقل یا دین و فطرت دو منبع مهم باورها و ارزش ها و دو مرجع اساسی برای مسائل جهان بینی و حسن و قبح ها و بایدها و نبایدها به شمار می روند⁷⁰. تفاوت باورها و ارزش ها در جایگاه سلسله مراتبی آنهاست. باورها سرچشمه شکل گیری ارزش ها هستند و بدون وجود باورها ارزش هایی نیست. علاوه بر این ارزش ها بدون باورها قابل دسترسی نیستند. در واقع این رابطه دو سویه است. بدین صورت است که یک نظام ارزشی همواره دربر گیرنده بنیاد پابرجایی از باورهاست که الگوی ویژه ای از رفتار را ارائه می دهد⁷¹. تمایز دیگر باورها و ارزش ها در سطح ایده و عمل است باورها در حیطه فکر و

---

1. احمد رهنمایی، همان کتاب، ص. 97

1. همان، ص. 25

ایدئولوژی جای دارند در حالیکه ارزش ها در جنبه عملی کاربرد دارند و در جامعه نمود پیدا می کنند⁷². این تفاوت بین باورها و ارزش ها در شناسایی و تمایز آنها مهم است و بدین ترتیب که برای پی بردن به ارزش های یک جامعه ابتدا به رفتار مردم توجه می شود و بعد با بررسی رفتار ارزش ها نمایان می گردد و سپس با کندوکاو ارزش های جامعه باورها آشکار می شوند. در این جستجو است که می توان باورها را شناسایی کرد. بین باورهای غلط و درست تمیز قایل شد و برای تغییر باورهای غلط به اقداماتی دست زد. زیرا باورهای غلط مانع خلاقیت در جامعه می شوند و منشا بسیاری از بیمارهای اجتماعی و ناهنجاری ها هستند⁷³. در سطح عالی مهمترین کار پیامبران الهی تغییر باورهای غلط جامعه و مدیریت این تغییر برای جلوگیری از لغزش های ناشی از پیامدهای آن است. در سطح نازل آن متفکران جامعه قرار دارند که باید با دقت و فارغ از علایق شخصی باورهای غلط را شناسایی کنند و برای رفع آنان اقدام نمایند. نهایت اینکه زندگی گروهی نیازمند پابندی به اصول و معیارهایی است که بواسطه آن رفتار افراد مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد. ارزشهای اجتماعی ملاک و معیار این ارزیابی هستند. علاوه بر این تغییر و تحولات ارزشی مستلزم وجود رهبران مدیر و مدبر است.

2-4- کلام پایانی

کلام آخر اینکه هدف گروه مرجع برقرار کردن باورها و ارزشهای خود در جامعه است تا قدرت را به دست آورد. پس از کسب قدرت برای تداوم قدرت خود به نهادینه کردن باورها و ارزشها می پردازد. لیکن با

---

2. همان، ص 97.

3. امان الله خلجی، همان کتاب، ص 87.

آشکارشدن کاستی باورها و ارزشها در پاسخگویی به نیازهای جامعه و ضعف رهبران گروه در تدبیر امور جامعه زمینه تغییرات در جامعه فراهم می شود. در این هنگام است که گروه جدیدی شکل می گیرد و گام به گام عرصه را بر گروه مرجع پیشین تنگ می کند و مرجعیت را از آن خود می نماید. این وضعیت برای رهبران گروه مرجع پیشین رقت بار است و آنها را وامی دارد تا برای احیای مرجعیت از دست رفته خود تدبیری بیاندیشند. از آن جهت که رهبران دو گروه باهم معارضه داشتند تا زمانی که رهبر گروه در راس قرارداد و از حمایت مردم برخوردار است، این امر دست نیافتنی به نظر می رسد. گرچه تلاشهایی صورت می گیرد اما راه به جایی نمی برد. در این میان برای دور نماندن از اوضاع جامعه و نفوذ در گروه جدید به پذیرش باورها و ارزشهای آنها به ظاهری پردازند. در حالیکه همچنان نسبت به باورها و ارزشهای پیشین خود وفادارند و مترصد فرصتی هستند تا با احیای آنها به مرجعیت از دست رفته دست یابند. سرانجام با ایجاد انحراف در رهبری گروه جدید و بهره گیری از عناصر تحول نیافته و بقایای باورها و ارزشهای پیشین به همسو کردن باورها و ارزشهای پیشین با ارزشهای فعلی می پردازند و به صورتی زیرکانه و گام به گام مرجعیت پیشین خود را باز می یابند.

توجه به مسایل فوق سبب ایجاد نگرشی جدید به اوضاع سه دهه اول پس از رحلت رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) می گردد. پژوهش حاضر با واکاوی حوادث آن زمان سرنوشت ساز در صدد ارائه تحلیلی نو از وضعیت اجتماعی آن عصر است.

2-5- کلامی درباره دوره جاهلی

جاهل از ریشه جهل به معنای نادان و سفیه است. جاهلی منسوب به دوران جاهلیت است.⁷⁴ جاهلیت عنوان دوره‌ای از تاریخ عرب است که دارای بار منفی است و از حاکمیت باورها و ارزش‌های ناصحیح در جامعه حکایت دارد. به عبارت دیگر جاهلیت حالتی بود که عرب پیش از اسلام در آن قرار داشت و در آن دوره به خدا و رسول او اعتقاد نداشتند. فخر فروشی به انساب و تکبر در جامعه رواج داشت.⁷⁵

قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «قالوا أتتخذنا هزوا قال أعود بالله أن أكون من الجاهلین»⁷⁶ «آیا ما را به ریشخند می‌گیری؟ گفت: پناه می‌برم به خدا که از جاهلان باشم». قرآن در این آیه ریشخند را نشانه کم‌خردی و بی‌سوادی می‌داند.

بدون تردید دوره پیش از اسلام دوره جاهلیت محسوب می‌شود. دوره‌ای که در آن بت‌پرستی و دشمنی و خونریزی میان قبایل و عشایر حاکم بود.

قرآن کریم با آوردن چند عبارت ظن جاهلی، تبرج جاهلی، حمیت جاهلی و کم‌جاهلی اوضاع جاهلیت را تشریح نموده و مسلمانان را از آن حالات نهی فرموده است:

منظور از ظن جاهلی این است که گمان بردن به اینکه دین حق در ظاهر و آغاز شکست‌ناپذیر است و خداوند برای حفظ دینش باید دینداران را یاری کند، ظنی است که در مورد خداوند حق نیست و ظن جاهلی به حساب می‌آید.⁷⁷

---

1. ابی الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، 7 جلد، چاپ اول، دارصادر، بیروت، 1997. ذیل جهل

2. ابن اثیر جزیری، النهایة فی غریب الحدیث و الأثر، چاپ چهارم، اسماعیلیان، قم، 1367 ش، ج 1، ص: 323

1. بقره (2)، 67.

2. آل عمران (3) / 154.

تبرج جاهلی عبارت دیگری است که بیان می‌کند مسلمانان باید از خودنمایی و آراستن خود به شیوه

جاهلی که با شئون اسلامی و ارزش‌های آن سازگاری ندارد، خودداری نمایند.⁷⁸

حمیت جاهلی مضمون دیگری است که معنای تعصب و ستیزه‌جوی دارد.⁷⁹ اصرار و پافشاری بر عقیده

بدون مبنای عقلی تعصب است و از ویژگی‌های عصر جاهلی به حساب می‌آید. اصطلاح حکم جاهلی در

مقابل حکم خدا قرار دارد و از آن نهی شده است.⁸⁰ زیرا در حکم برگرفته از حکم الهی هوای نفس وجود

ندارد در حالی که در حکم مقابل آن هوا و خواهش نفسانی وجود دارد.

نکته قابل توجه در مورد عبارات چهارگانه فوق این است که منشا و اساس چنین افعالی شرک به خدا

می‌باشد. باورهای شرک‌آلود درباره خالق و مدبر هستی سبب رواج چنین عقاید و اعمالی در جامعه

می‌گردد.

در مورد محدوده زمانی آن اختلاف وجود دارد. لیکن از کتب حدیث بر می‌آید که اصحاب رسول

خدا(صلی الله علیه و آله وسلم) زندگی قبل از اسلام را به جاهلیت معنا می‌کردند. زیرا از رسول خدا(صلی

الله علیه و آله وسلم) در مورد کارهایشان پیش از اسلام سوال می‌کردند. رسول خدا(صلی الله علیه و آله

وسلم) از بعضی نهی می‌کردند و بعضی را تایید می‌کردند.⁸¹

---

3. احزاب(33) / 33.

1. فتح(48) / 26.

2. مائده(5) / 42.

3. جواد علی، المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام، چاپ اول، انتشارات شریف رضی، قم، 1380، ج 1، ص 41.

همچنین از فرمایشات امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نهج البلاغه نیز روشن می شود که افعال و افکاری که ناشی از جهالت و نادانی بوده و مخالف با معیارهای قرآنی است جزء افکار و اعمال جاهلی محسوب می گردد.⁸²

نهایت اینکه با توجه به اطلاق جاهلیت از سوی قرآن به دوران پیش از اسلام و اینکه اکثر ارزش های جاهلی بیان شده در قرآن ناظر به محیط ظهور اسلام است، این پژوهش به باورها و ارزش های حاکم بر مکه در هنگام ظهور اسلام توجه دارد و بالاخص به گروه حاکم بر شهر مکه قریش ناظر است.

---

1. نهج البلاغه، (فیض الاسلام)، خطبه های 93، 191 و 166.